

Кадырова Ч.А.

**АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН ПАРТИЯЛЫК СИСТЕМАСЫНЫН
МАСЕЛЕЛЕРИНЕ КАРАТА**

Кадырова Ч.А.

**О ЗАДАЧАХ ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ КЫРГЫЗСТАНА
В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ**

Ch.A. Kadyrov

THE TASKS OF THE PARTY SYSTEM OF KYRGYZSTAN CURRENTLY

УДК:347/54/26

Саясий партиялардын мамлекеттин механизмдеги ордун өткөн кылымдын изилдөөчүлөрү локомотивдин буусу менен салыштырышкан, алар акыркы ондогон жылдардын ичинде дүйнөнүн мамлекеттеринин өнүгүүсүндө маанилүү ролду ойноп келген. Чынында эле демократия институттарынын өнүгүүсү менен саясий партиялар мамлекеттин жашоосунун башкы кыймылдаткыч күчү жана зарыл серпилгичи жана укуктук коомдун зарыл элементи болуп калды, ушуга байланыштуу бардык мамлекеттердин өз максаты алардын натыйжалуу иш аракет кылуусун камсыздоо болуп саналат.

Кыргызстан үчүн саясий системалар жана саясий процесстер маселелери салыштырмалуу жаңы болуп эсептелет жана коомдук-саясий жашоонун поляризацияланышы төмөнкүлөр менен байланыш болгон көптөгөн конституциялык-укуктук маселелерди жаратты, саясий укуктар менен эркиндиктерди кандай колдонуу, саясий партиялардын ишмердүүлүгүн мыйзам чегинде кантип уюштуруу керек жана мында партиянын мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктары менен кантип айкалыштыруу керек. Мыйзам боюнча Кыргызстанда уюштуруучу-коллективдүү субъекттер болуп саясий партиялар эсептелет. Белгилүү болгондой, азыркы күндө терс көрүнүштөрдүн бири, бул начар өнүккөн партиялык система, партиялардын ишмердүүлүгүнүн маселелерин конституциялык-укуктук жөнгө салуунун жана алардын мамлекеттик органдар менен өз-ара аракеттенүүсүнүн жоктугу.

Жаңы конституциялык дизайнга өтүү Жогорку Кеңеште саясий партиялардын болушун шарттады.

Ошол эле убакта көптөгөн мамлекеттерде Парламенттеги партиялык фракциялардын ишмердүүлүгү конституциялык-укуктук жөнгө салуунун объектисин аныктап, бул укуктук кырдаалдын канчалык өзгөрүүлөргө дуушар болгонунун ишенимдүү мисалы болуп эсептелет. Ю. Юдиндин, бир катар жаңы конституциялардын мүнөздүү тенденциялары аларда парламенттеги фракциялардын орду таанылгандыгы жана чагылдырылгандыгы деген оюу менен толук кошулабыз¹.

¹ Юдин Ю. Политические партии в современном государстве. М., 1998. – С. 215.

Бирок, мамлекеттин органдарынын конституциялык ыйгарым укуктарын ишке ашыруу процессинде Конституциянын кээ бир жоболорунун жетишсиздиги байкалат, аларды жоюу үчүн окумуштуулар тарабынан² Кыргыз Республикасынын Негизги мыйзамына кээ бир өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү негизделет. Кыргыз Республикасынын конституциясынын 4-берененин 1-бөлүмүндө тыюу салынат: “мамлекеттик, муниципалдык жана партиялык институттардын кошулушуна; малекеттик жана муниципалдык мекемелерде жана уюмдарда партиялык уюмдардын түзүлүшүнө жана иштешине; малекеттик жана муниципалдык кызматкерлер кызматтык иштен тышкары жүзөгө ашырган учурларды кошпогондо, партиялык ишти аткарышына»³.

Мындай тыйуу салуулар киргизилгенден кийин Жогорку Кеңеште партиялык тизме боюнча калыптанган партиялардын мүчөлөрүнүн, партиялык фракциялардын жана башка мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишин, бул Конституцияга карама-каршы турса кантип камсыз кылууга болот?

Жогорку Кеңештеги саясий партиялардын ишмердүүлүгү ички парламенттик укуктук акт менен укуктук жөнгө салынуунун предмети болот деп эсептейбиз, бул Регламент болуп эсептелет. КРдын «КР ЖК Регламенти жөнүндө» Мыйзамынын кабыл алынышы менен (25.11.2011ж. №223) парламенттик фракциялардын түзүлүү ирээти, процедурасы, укуктары, укуктук статусу бир кыйла өзгөрдү.

Кыргыз Республикасынын 2010 ж. Конституциясы фракциялардын тендүүлүгүнүн укуктук принциптерин бекемдейт, ошону менен бирге эле, биздин ойубуз боюнча, Конституцияда партиялар жана фракциялар арасындагы өз ара мамилелер жана коммуникациялар принциби бекитилген эмес.

Өлкөдө калыптанып жаткан партиялык системага токтололу. Илимий теориянын негизине жана дүйнөлүк практикага таянган саясий партияга биригүүнүн эки жолу бар. Биринчиси, идеялык көз-

² Бурбашов Б. И. Эл бийлигин ээси. Б. 2010. 25-26 б.; Арабаев А. А. Парламентские фракции в Жогорку Кеңеште: актуальные проблемы развития/ Материалы научно-практической конференции «Анализ и перспективы законотворческой деятельности»/26.11.2013.Б. С.6-7.

³ Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2010-жылдын 27-июнунда Референдумда (бүткүл элдик добуш берүүдө) кабыл ылынды.»Академия» басмасы, Б. 2010.

караштардын бирдиктүүлүгү, бир идеянын алкагында биригүү жана саясий талаада аны ишке ашыруу. Шайлоодо жеңген партиялар бийликке өздөрүнүн программалары менен аларды ишке ашыруу үчүн келишет. Экинчи жолго ылайык, бул саясий талаада туруктуу саясий уюмга биригишет, аппарат калыптанат.

Тилекке каршы, көпчүлүк партияларда адамдар идеялык көз-караштар менен бирикпестен атактуу адамдардын тегерегине, тууганчылык, жердештик, партиянын лидерине көз карандылыгы аркылуу биригишет. Мындай партиялардын орду, ишмердүүлүгү, ролу алардын лидерлеринин мүнөзү жана тагдыры менен тыгыз байланышкан. Алардын программаларында жалпы лозундар жана чакыруулар бар, так идеялык көз караштар жок. Ошондуктан эл идеялык-саясий багыт боюнча эмес, жетекчиси аркылуу идентификациялашат. Мындай партиялардын эң башкы максаты – кандай болсо дагы бийликке келүү. Кээ бир «көрүнүктүү» саясий ишмерлер саясий партиянын максаттарын жана милдеттерин айрымалап билүүгө жөндөмдүү эмес жана башка саясий партиялардын идеяларын жана программаларын колдонууга мажбур, б.а. плагиаттык кылышат. Бүгүн партиялар маанилүү саясий күчкө айланды, алар парламентке, жердиктүү өзүн-өзү башкаруу органдарына шайланышат, өкмөттү, соттук системаны түзүшөт, жана башка маселелердин бардыгы партиялар аркылуу чечилет. Жогорку Кеңештин спикеринин, фракциянын жетекчилеринин бийлик укуктары Президентикенен да көп, ошол эле убакта Конституцияда мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде партиялык уюмдардын ишмердүүлүгү каралган эмес. Ошондуктан, алар шайлоого даярдануу убагында ири өлчөмдөгү акча каражаттарын жыйнашат, партияга жаңы мүчөлөрдү сатып алышат, шайлоо учурунда административдик жана каржы ресурстарын колдонушат. Тилекке каршы, коомдо идеясы жок партиялар көп болуп кетти жана алардын саясий системанын кризисине тийгизген кесепети өтө чоң. Партиялардын милдеттери маданий-турмуштук, спорттук объектерди, жолдорду, көпүрөлөрдү куруу эмес, коомдун кызыкчылыгына жооп берген саясий системаны калыптоо.

Азыркы күндө партиялык системаны күчөтүү, бар партияларды бекемдөө, алардын саясий активдүүлүгүн жана авторитетин жогорулатуу маселелери актуалдуу. Бул милдеттерди чечүүнүн бир жолу Кыргыз Республикасынын «Саясий партиялар жөнүндө»⁴ Мыйзамын кайра карап чыгуу болуп эсептелет. Мындай зарылчылык анын кабыл алуу датасынын эскириши менен түшүндүрүлөт, андан дагы, республика жаңы парламенттик башкаруу формасына өтүү, мында саясий партиялардын статусубир кыйла өзгөрдү. Тактап айтканда, саясий партияларды түзүү шарттары жөнүндө Мыйзамдын 5 беренесин өзгөртүү зарыл деп эсептейбиз. Беренедө

мындай деп айтылат: Саясий партиялар Кыргыз Республикасынын 10дон кем эмес жарандарынын демилгеси менен түзүлөт. Минималдуу сан өтө төмөнкү чекте, бул «жел» партиялардын түзүлүшүнө алып келет.

Кыргызстанда азыркы күндө шайлоочу партияга добуш бергендиги, ал эми талапкерлердин тизмеси партия ичиндеги рейтингдин негизинде түзүлүшү тилекке каршы, дайыма эле шайлоочунун кызыкчылыгына жооп бербейт. Шайлоо системалары реалдуу саясий процесстердин сезимтал индикатору болуп эсептелет, ошондуктан биздин өлкөнүн шайлоо мыйзамдары жакшыртуууга жана өнүгүүгө муктаж. Шайлоо системаларынын өнүгүүсүнүн алдыңкы тенденциялары мажоритардык системадан пропорционалдуу системага өтүү болуп эсептелгенине карабастан кээ бир мамлекеттер шайлоодо дал ошол аралаш системаларды колдонушат. Аралаш шайлоо системалары тигил же бул шайлоо системаларынын терс таасирин төмөндөтүүгө умтулунун натыйжасы катары келип чыккан. Бирок, аралаш шайлоо системасында да жетишпегендиктер бар, бул дагы бир жолу дүйнөдө идеалдуу шайлоо системасынын жоктугун тастыктап турат⁵. Партиялык системанын майдаланып кетиши парламенте бир дагы партиянын көпчүлүгүнө алып келбеген кырдаалды пайда кылат. Партиялар коалицияларга биригүүгө мажбур болушат, бул көпчүлүк учурларда коалицияда идеологиялык жактан карама каршы турган партиялар биригишине алып келет. Мунун баардыгы мамлекет үчүн маанилүү болгон маселелер боюнча добуш берүүнү оордотот. Бир катар авторлор аралаш шайлоо системасы парламенттик шайлоолор үчүн оптималдуу вариант дешет, анткени анда можаритардык жана пропорционалдык системалардын жетишпегендиктери жана артыкчылыктары өз ара теңелет⁶. Аралаш шайлоо системасынын негизги артыкчылыгы бул электоралдык формуланын партиялык жана аймактык өкүлчүлүктү пропорционалдуу камсыздоого жөндөмдүүлүгү. Демек, шайлоочу партиялык тизме боюнча да кандайдыр бир партиянын программасына жана кайсы бир аймактан чыккан конкреттүү талапкерге да добуш бере алат. Ошону менен бир жагынан, саясий кызыкчылыктар камсыз кылынат, көп партиялуулуктун туруктануу жана өнүгүү процесси стимулданат, экинчи жагынан шайлоочу менен шайланган депутаттын байланышы сакталат: ар бир шайлоочунун кандайдыр бир аймактын чегинде парламенте өзүнүн өкүлү бар, шайланган депутат кандайдыр бир аймактын чегинде иш алып барат жана өз шайлоочулары-

⁵ Китновская О. В. Смешанная избирательная система: понятие, достоинства и недостатки / О.В.Китновская // Актуальные вопросы юридических наук: материалы межд. науч. конф. (г. Челябинск, ноябрь 2012 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2012. – С. 19-21.

⁶ Избирательное право и избирательный процесс в РФ: Учебник для вузов / С.А.Авакьян, Л.Г.Алехичева, В.В.Алхименко и др.; Отв. ред. А.В.Иванченко. – М.: Норма, 1999.С.37.

⁴ Кыргыз Республикасынын «Саясий партиялар жөнүндө» Мыйзамы, 12 июнь 1999 ж. № 50.

нын алдында отчет берип турат. Мындай шайлоо системасынын шексиз артыкчылыгы партиялыгы жок жарандардын пассивдүү шайлоо укугун камсыз кылуу. Айтылгандардын негизинде шайлоо мыйзамдарына өзгөртүү киргизүү керек деп эсептейбиз. Элдик өкүлдөрдү шайлоодогу З. Чотаев⁷ сунуштаган вариант кызык: саясий партиялардын тизмеси боюнча пропорционалдык система менен 100 депутат жана 20 депутатты мажоритардык система боюнча шайлоо. Экинчи жагынан, 120 депутаттык мандаты 30 же 40 шайлоо аймактарына бөлүп койсо болот жана аймактык шайлоо округдары боюнча саясий партиялардын талапкерлеринин тизмесин берип, кайсы партияга канча пайыз добуш бергенине жараша ошол жерден койгон талапкерлер арасында мандатты бөлүштүрүү керек. Мындай көп мандаттуу шайлоо системасында саясий партиялардын тизмесине ар бир шайлоо округу боюнча бирден өзүн өзү көрсөткөн талапкерди киргизсе болот, эгерде ал мандатты алуу үчүн жетиштүү добуш жыйнаса.

Кыргызстан кесепеттери белгисиз болгон саясий эксперименттери өткөзүүчү «лаборатория» болуп калды. Эң коркунучтуусу саясий эксперимент убагында өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүгө тыюу салынган, анткени, Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын Конституциясын аракетке киргизүү жөнүндө» Мыйзамынын 4 беренесине ылайык Кыргыз Республикасынын

Конституциясына 2020 жылдын 1 сентябрына чейин өзгөртүү киргизүүгө тыюу салынган. Эгерде эксперимент ийгиликсиз болсо «лаборатория» кезектеги жарылууга туруштук бере албайт.

Кыргызстанда жарандык коомду калыптоодо саясий партиялардын ролу башкы болуш үчүн саясий партиялардын абалын укуктук системада мыйзам менен бекитүү зарыл жана жакшыртуу үчүн өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизип туруу керек. Саясий партияларды институциялаштырууга тийиштүү болгон негизги маселелер ушулар. Кыргызстанда саясий системанын туруктуулугун жана чыныгы көп партиялуулуктун өнүгүшүн камсыздоо, заманбап демократиялык мамлекетте саясий партиялардын статусун жөнгө салган партиялык жана шайлоо мыйзамдарынын андан нары өнүгүшүн талап кылат.

Мында төмөнкүнү эстен чыгарбашыбыз керек, «тыкан, аныкталган формулировкасы бар мыйзам – өзгөчө таамай курал. Ал эми ар кандай түшүнүлгөн, айкын эмес мыйзам – бул массалык жок кылуучу курал».⁸ Дал ошондуктан укук колдонуу практикасын дыкат талдоо жана партиялык, шайлоолук жана экстремизмге каршы мыйзамдарды зарыл болгон так ченемдер менен толуктоо зарыл.

⁷ Чотаев З.Д. Парламентская форма правления в Кыргызстане: проблемы и перспективы/ orasam.manas.kg/books/Z.Chotaev.pdf.

⁸ Рыклин А. Правила молчания // Еженедельный журнал. 2002. № 44. С. 26.

Рецензент: к.ю.н. Есенов У.А.